

Ungdomsskolens oprindelse

AF SØREN EHLERS

Loven om den kommunale ungdomsskole blev vedtaget af folketinget i 1942, men selve skoleformen er ældre, idet de første kommunale ungdomsskoler startede deres virksomhed i 1914. Kandidatstipendiat Søren Ehlers, der arbejder med et projekt om de 14-18 åriges undervisning og opdragelse, gennemgår i denne oversigt debatten om skoleformen indtil 1921.

»Hvor meget vil man dog forlange af en Ungdom, der allerede i *det trettende Aar kan udskrives af Skolen?* Naar her er et nogenlunde forsvarligt Grundlag af Christendom og Modersmaal, derhos lidt Skrivning og Regning, lidt Historie og Geographi – thi smaat kan det kun blive –, maa man være nøiet. Større Fremskridt vilde Børnene vistnok gjøre, *dersom de hyppige Skoleforsømmelser kunde* formindskes, hvad hidtil har viist sig saare vanskeligt og vidner om, at vor Bondestand endnu ikke har faaet Sans for Kundskaben og Dannelsens Betydning, og helst vil bruge Børnene til Hjemmearbejde. Idet jeg udtaler, at man ikke bør stille overdrevne Fordringer til Folkeskolen, tilføjer jeg det Ønske, *at Fortsættelsesskoler maa blive oprettede*, hvor det Grundlag, som er givet i Folkeskolen, kan blive videre udviklet. Men her ville Vanskeligheder vise sig fra Befolkningens Side, der i det hele ikke er tilbøjelig til at bringe de fornødne Offre«. ¹⁾

H. Martensen, Sjællands biskop 1854-84.

Kan landbobørn nøjes med 7 års skolegang?

I forrige århundrede diskuterede man, som man gør det i dag, om de 14-18 årige skulle holdes i skole eller sendes ud i det praktiske arbejdsliv. Mulighederne for at give de unge undervisning, når undervisningspligten var opfyldt, var dengang meget begrænsede på landet. Ganske vist åbnede de kongelige anordninger fra 1814 mulighed for frivillig aftenskoleundervisning i almueskolen,²⁾ men de økonomiske vilkår for undervisningen var ikke gode, og ofte blev lærerne slet ikke honorerede for deres arbejde. Skoleloven af 1856 gav amts-skoledirektionerne mulighed for at yde tilskud fra skolefonden,³⁾ men det blev ikke almindelig praksis. En del højskoler modtog elever under 18 år og har vel i realiteten givet fortsættelsesundervisning, og

der oprettedes desuden nogle få kombinerede fri- og efterskoler, men trods alt var det et meget begrænset antal 14-18 årige, der kunne blive elever på disse skoler, der desuden som kostskoler stillede store krav til forældrenes økonomi.

Utvivlsomt havde biskop Martensen, der udtalte sig efter næsten 30 års visitatser i landsbyskolerne, ret i, at der i landbefolkningen ikke var forståelse for værdien af en fortsat skolegang, og det er da også karakteristisk, at den offentlige debat om dette spørgsmål næsten udelukkende blev ført mellem skolefolk, præster og politikere. Forældrene ytrede sig stort set ikke. For mange landbohjem ville en forlængelse af skolegangen have skabt store problemer, idet børnenes arbejdskraft ikke kunne undværes i landbruget. Det var ikke alene et spørgsmål om vilje til at bringe »de fornødne Offre«, men også om evne.

Man kan desuden ikke se bort fra en almindelig uvilje mod skolegang i befolkningen. Det var slet ikke gavnligt for unge mennesker at gå i skole, hævdede f.eks. friskolemanden og politikeren *Klaus Berntsen* gennem et langt liv og henviste både til de almindelige erfaringer på landet og til udtalelser af både Kold og Grundtvig. For Klaus Berntsen var det nærmest en naturlov, at unge mennesker skulle opdrages gennem fysisk arbejde – hvis de ikke lærte at tage fat med det samme, lærte de det aldrig. Først når de i 18 årsalderen nåede »*Ungdomstiden*«, var de modne til at modtage undervisning.⁴⁾

Da der ikke var vilje (eller evne) i landbefolkningen til at skaffe børnene et længere skoleforløb, blev det hævdet, at det offentlige burde løse opgaven. F.eks. udarbejdede Lars Bjørnbak, politikeren og oplysningsmanden, i 1870 en omfattende plan, der blev indsendt som adresse til rigsdagen.⁵⁾ Der var også i Socialdemokratiet folk, der mente, at en række problemer kunne løses, hvis der blev oprettet offentlige fortsættelsesskoler. Der kan desuden anføres adskillige udtalelser fra præster om de uheldige konsekvenser, når 13-årige blev udskrevet af skolen.⁶⁾ Det dominerende træk i den tidligste debat var, at man ønskede at sikre børnene de elementære skolekundskaber gennem en forlængelse af skolegangen. I 1881 kulminerede denne debat, og der blev lagt en række synspunkter frem, der i de følgende år skulle blive gentaget af skiftende debattører.

Grundtvig havde i 1836 bemærket, at »*dygtige og driftige Borge-res Huse*« var det rette sted for drenge, der havde forladt skolen,⁷⁾

men i 1881 vovede højskolemanden *A. Povlsen Dal* at udsende en beretning om den udvidede »*Drengeskole*«, der siden 1879 havde været holdt på Galtrup Folkehøjskole. Han havde her ladet det »sjælelige« skolearbejde veksle med det legemlige og konstaterede, at de 14-18 årige tog fat med en lyst, iver og udholdenhed, der gjorde lærergerningen iblandt dem saare fornøjelig. Povlsen Dal mente dog, at drengene havde bedst af at arbejde legemligt om sommeren, og han foreslog derfor, at de blev sendt på skole 2-3 vintre i træk.⁸⁾ Han var den første i bevægelsen, der gjorde op med det grundtvigske dogme om, at de 14-18 årige kun egnede sig til legemligt arbejde.

Det var ofte i disse år blevet hævdet, at folkeoplysningen i Danmark ikke kunne måle sig med de lande, der havde indført obligatorisk fortsættelsesundervisning, og i 1881 satte en jysk præst sig for at få undersøgt folkeoplysningens stade herhjemme. Ved Krigsministeriets bistand fik pastor *J. L. Bang* gennemført en afprøvning af læse- og skrivefærdigheden hos 7.300 rekrutter, og hans vurdering var bl.a., at kun en femtedel af det indkaldte mandskab magtede at skrive deres modersmål tilfredsstillende. Han gjorde desuden opmærksom på, at rekrutter, der havde gået i landsbyskole, tilsyneladende slet ikke kendte tegnsætning. På grundlag af denne undersøgelse konkluderede pastor Bang, at den konfirmerede ungdom var for meget overladt til sig selv, og han håbede derfor, at man nu ville tage alvorligt fat på en skolereform. Indførelsen af en obligatorisk fortsættelsesskole var efter hans mening den bedste løsning.⁹⁾

På et stort skolemøde i Odense samme år diskuterede man oprettelsen af offentlige fortsættelsesskoler. Uafhængigt af hinanden stillede to fynske lærere forslag om reformer. Lærer *V. Th. Tejsen* hævdede, at der var behov for obligatorisk fortsættelsesundervisning, mens lærer *Chr. Vestergaard* mente, at fortsættelsesskolerne burde bygge på frivillighed. Diskussionerne på dette skolemøde sluttede med nedsættelsen af et udvalg, der dels rettede henvendelse til regering og rigsdag og dels tog initiativ til oprettelse af en privat real- og fortsættelsesskole i Otterup.¹⁰⁾

Pastor Bang og lærerne Tejsen og Vestergaard deltog herefter ivrigt i debatten om spørgsmålet, der bl.a. blev ført i *Skoletidende*. Dette blad, der redigeredes af seminarielærer *R. J. Holm*, Jelling, opfordrede til, at man på dette område ikke forhastede sig, men overvejede sagen grundigt. Redaktøren lagde ikke skjul på, at det

kundskabsmæssige udbytte af 7 års skolegang efter hans mening kunne øges betragteligt, hvis man oprettede særlige skoler for de yngste børn i den offentlige skole.«¹¹⁾

1880'ernes debat blev ret omfattende, men det var stort set de samme synspunkter, der blev gentaget. Indenfor grundtvigianernes kreds diskuterede man, om det var »naturligt« at holde skole for de 14-18 årige, men var dog enige om at afvise tanken om offentlige fortsættelsesskoler. Tilhængerne af offentlige fortsættelsesskoler kunne til gengæld ikke blive enige om, hvorvidt det ville være nødvendigt at gøre dem obligatoriske for de unge, og om det burde gøres obligatorisk for kommunerne at oprette fortsættelsesskoler. Endelig udtrykte en række debattører velvilje overfor tanken om fortsættelsesskoler, men afviste dem som en almindelig foranstaltning, fordi de frygtede, at det ville medføre, at en tiltrængt forbedring af børneskolens forhold blev udskudt.

Skal staten støtte fortsættelsesskoler eller aftenskoler?

På rigsdagen havde spørgsmålet om de 14-18 åriges behov for fortsat undervisning bl.a. været rejst af D. G. Monrad i hans første minister-tid,¹²⁾ men vi skal helt frem til 1872, før regeringen lod fortsættelsesskolen indgå i et lovforslag. Det kom fra kultusminister C. C. Hall, der foreslog en udvidelse af undervisningspligten, således at man på grundlag af eksamensresultater skulle lade de »daarligt oplyste« elever søge skolen til deres 16. år, mens de »oplyste« skulle fortsætte til det 15. år og de »veloplyste« kunne nøjes med 7 års skolegang. Desuden foreslog ministeren, at kommunerne, når blot 6 elever ønskede det, skulle forpligtes til at oprette fortsættelsesskoler om vinteren med 6-9 timers ugentlig undervisning.¹³⁾

Halls skolelovsforslag faldt bl.a. på grund af modstand fra Det grundtvigske Venstre, og bedre gik det ikke med J. C. H. Fischers skolelovsforslag i 1877. Ministeren nøjedes denne gang med at foreslå, at de børn, der ikke havde nået et tilfredsstillende standpunkt, skulle fortsætte i skolen til det 15. år. De 13-årige, der havde nået skolens mål, skulle fortsat kunne udskrives. Ifølge lovforslaget kunne kommunerne selv beslutte, om de ville oprette videregående undervisning for de 14-15 årige, men i givet fald skulle kommunerne være sikret et særligt statstilskud.¹⁴⁾

Fischers lovforslag blev genfremsat både i 1878 og 1879, men

nåede ikke igennem folketinget. Da J. F. Scavenius havde afløst Fischer, forsøgte han sig i 1885 med et nyt skolelovsforslag. Det indebar bl.a., at kommuner, der indrettede frivillig fortsættelsesundervisning, fik mulighed for at søge statstilskud – dog skulle bemidlede forældre betale skolepenge. Ifølge dette lovforslag skulle børnene være undervisningspligtige til deres 14. år.¹⁵⁾

Som man ser, havde både Fischer og Scavenius skønnet, at det ikke var muligt at skaffe flertal for så radikale bestemmelser, som Hall havde foreslået. Når deres forslag imidlertid heller ikke blev lov, skyldtes det den parlamentariske situation, men forslagene ville, hvis de var nået frem til realitetsforhandlinger, efter al sandsynlighed have mødt modstand. Der var stærkt delte meninger om dette spørgsmål, og det er vel forklaringen på, at regeringen nu lod sagen hvile i en del år.

Når rigsdagen i 1890'erne atter tog spørgsmålet op, skyldtes det de private fortsættelsesskolars vækst. I disse år var friskolerne inde i en omstillingsproces, og det var bl.a. Dansk Friskoleforenings politik, at friskolerne for at styrke den kundskabsmæssige side af arbejdet skulle udbygges med pøge- og fortsættelsesskoler. I juni 1892, da dette spørgsmål blev drøftet på et stort friskolemøde i Århus, fik Dansk Friskoleforenings formand *Laurs Rasmussen* tilslutning til på de private fortsættelsesskolars vegne at indsende et andragende til ministeriet om statstilskud.¹⁶⁾

Året før var *Carl Goos* blevet kultusminister, og han tog positivt mod henvendelsen og sendte i december 1892 spørgsmålet til udtalelse hos landets biskopper. Udgangspunktet for overvejelserne i ministeriet var, at fortsættelsesundervisning burde indrettes for alle eller de fleste landbobørn, og derfor kunne fortsættelsesskoler ikke etableres som kostskoler. I ministeriet mente man ikke, at det ville være muligt at få vedtaget bestemmelser, der, som Hall havde foreslået det, forpligtede kommunerne til at oprette fortsættelsesskoler. Det måtte blive en frivillig sag, men skulle den løses ved privat eller offentligt initiativ? Ministeriet bad om at få udtalelser vedrørende problemet og anmodede samtidig om, at der blev indsamlet oplysninger om de eksisterende forhold.

I de fleste af disse udtalelser, der kom fra både biskopper og provster, fremhævede man, at selvstændige fortsættelsesskoler næppe ville kunne trives, fordi kommunerne ville nægte at yde tilskud,

og fordi børnene ikke ville kunne undværes i landbruget. Kun få udtalte sig positivt om fortsættelsesskoletanken, og ca. halvdelen mente, at aftenskolen måtte kunne dække behovet for fortsættelsesundervisning.

Disse udtalelser udsendtes i trykt form,¹⁷⁾ og i den efterfølgende offentlige debat tog bl.a. R. J. Holm kraftigt til orde mod fortsættelsesskoler. På et styrelsesmøde i Dansk Skoleforening i juli 1893 opnåede han enighed om, at skoleforeningen skulle modsætte sig en udvikling af fortsættelsesskolen, bl.a. fordi den efter foreningens opfattelse ikke ville komme den almindelige landbefolkning til gode. I stedet skulle man lægge vægt på en udvidet kundskabsmeddelelse i børneskolen og desuden skulle aftenskolen styrkes.¹⁸⁾

I de følgende måneder iværksatte R. J. Holm en kampagne mod fortsættelsesskoletanken, og på Danmarks Lærerforenings 4. skolemøde i august lykkedes det ham sammen med Klaus Berntsen at få ændret en resolution om fortsættelsesskoler til en anbefaling af aftenskoler. Ved denne lejlighed erklærede R. J. Holm, at det efter hans mening var fuldstændig rigtigt, at der var behov for en skole for den konfirmerede landbougdom, men han kunne ikke tilslutte sig tanken om fortsættelsesskolen som en almindelig foranstaltning, »...fordi Gennemførelsen kun vil gavne de faa, fordi Reformen er økonomisk uoverkommelig, fordi den bortleder Opmærksomheden fra den Reform, som alle Skolevenner nu burde samle sig om, selve Børneskolens Reform, og fordi vi kunne faa for meget af Skolegang, navnlig i de Aar, da de unge skulle oplæres i det praktiske Livs Gerning. Den Undervisning, de konfirmerede trænge til, ville de kunne faa i Aftenskolen. Det er nok den, vi skulle have udviklet ...«¹⁹⁾

Det lykkedes R. J. Holm og Klaus Berntsen at få skabt interesse for aftenskolen som alternativ til fortsættelsesskolen. Det stod klart bl.a. for Dansk Friskoleforenings formand Laurs Rasmussen, at aftenskolediskussionen var den egentlige årsag til, at det trak ud med ministeriets svar på Dansk Friskoleforenings andragende om statstilskud til private fortsættelsesskoler.²⁰⁾ R. J. Holm og Klaus Berntsen havde overtaget i debatten.

Efter grundige overvejelser fremsatte kultusminister Goos i januar 1894 et ændringsforslag til finansloven, der afsatte en bevilling på 5.000 kr. til de eksisterende fortsættelsesskoler og desuden en bevil-

R. J. Holm var seminarielærer i Jelling, da han sammen med højskoleforstander Ludvig Schrøder, Askov i 1886 stillede op til hovedbestyrelsesvalget i Danmarks Lærerforening. Men lærerne ville ikke vide af en grundtvigsk fraktion, og derfor blev Dansk Skoleforening, der fik R. J. Holm som første formand, stiftet året efter. Foreningens første store mærkesag var oprettelsen af forskoler på landet, og i 1892 udnævntes R. J. Holm til forstander for det nyoprettede forskoleseminarium i Vejle. Han forlod formandsposten i Dansk Skoleforening i 1907, men fortsatte i bestyrelsen til sin død i 1917.

ling på 10.000 kr. til fremme af aftenskoleundervisningen på landet. Det var ifølge ministeriet ikke muligt at få gjort fortsættelsesskolerne almindelige, fordi kommunerne kunne ventes at stille sig afvisende, få forældre ville være villige til at give afkald på de unges arbejdskraft og det ville være vanskeligt at skaffe de fornødne lærerkræfter. Man mente dog, at de eksisterende fortsættelsesskoler burde støttes, og da biskopperne i deres erklæring havde anbefalet støtte til aftenskolerne, foreslog man en særlig bevilling til dem.²¹⁾

Kultusministeriets ansøgning fremkom som et ændringsforslag ved finanslovens trediebehandling og blev afvist af finansudvalget! Man havde ment, udtalte finansudvalgets ordfører i folketinget, at sagen

var så betydningsfuld, at den nødvendigvis måtte gennem tre behandlinger i tinget. Finansudvalget havde været mindst i tvivl vedrørende bevillingen til aftenskolerne, men med hensyn til fortsættelsesskolerne havde meningerne været delte. En del havde fundet, at det naturligste var at beskæftige de unge ved legemligt arbejde, mens andre havde ment, at fortsættelsesundervisning om vinteren på landet kunne danne en god modvægt mod det uheldige realskolevæsen. Man havde desuden i finansudvalget været bange for, at offentligt ansatte lærere skulle begynde at etablere fortsættelsesundervisning.

I sit svar til finansudvalget valgte kultusminister Goos at betragte afvisningen som en midlertidig udsættelse af den sag, der fra hans side var tænkt som det første skridt i udviklingen af et mellemskolevæsen på landet. Det var efter hans mening den vigtigste af ministeriets sager i finanslovsforslaget, og i en replik til et af medlemmerne udtalte ministeren, at han ønskede, at fortsættelsesskolerne på landet skulle indtage den plads, som realskolerne på landet med urette havde. Fortsættelsesskolerne, der ikke sluttede med en eksamen, ville nemlig ikke, som realskolerne desværre gjorde, føre de unge bort fra landet.²²⁾

Ministerens uvilje mod realskoler på landet deltes af mange. Fri-menighedspræst V. Brücker, Aagaard bemærkede i et foredrag: »... *Realskoler rejser sig nu overalt, da Tiden kræver Realkundskaber. Vi kan se på Jærnbannerne, hvor der gjærne hver Morgen og hver Eftermiddag findes en Kupé med forlæste Realskoleelever. Hvad bliver der af de fleste af disse blege, al Tid lektielæsende Børn? Der bliver nogle Døgenigter...*»²³⁾

Ministerens planer om at genfremsætte forslaget om statstilskud til private fortsættelsesskoler blev i Friskolens Tidende kommenteret af redaktøren Klaus Berntsen. Det måtte være forældres frie ret at oprette fortsættelsesskoler, mente han, men vendte sig på det skarpeste imod, at staten støttede disse skoler, der derved ville blive fremkaldt på usund og unaturlig vis, som det tidligere var sket med realskolerne. Fortsættelsesskolerne ville desuden skabe sociale skel og nærmest blive skoler for den mere velhavende del af befolkningen. For yderligere at sætte trumf på berettede Klaus Berntsen meget typisk: »*En Bonde kom en Gang til Kold og spurgte ham, hvad han skulle gjøre ved en Søn, der var i 16 Aars Alderen, han vilde ikke »avte« (lyde), som Fynboerne siger, og han vilde ikke bestille noget;*

Manden havde derfor tænkt paa, om det ikke var bedst at faa ham paa Kolds Højskole; Kold sagde strax: Nej i den Alder vil jeg ikke have ham; det beste, du kan gjøre ved din Dreng i den Alder, er at lade ham gaa i Seng med trætte Lemmer hver Aften.«²⁴⁾

Da regeringen genfremsatte forslaget om statstilskud til private fortsættelsesskoler i forbindelse med finanslovsforslaget, mødte den modstand, og det skyldtes efter sigende kun J. C. Christensens indgriben,²⁵⁾ at de private fortsættelsesskoler fik mulighed for at søge tilskud fra en stærkt beskåret bevilling. Der blev kun afsat 1.500 kr. til formålet, og en række tilskudsbetingelser skulle hindre en videreudvikling af fortsættelsesskolerne. Folketinget ønskede bl.a., at de unge arbejdede fysisk ved landbruget om sommeren og åbnede derfor kun mulighed for statstilskud til vinterundervisning. Offentligt ansatte lærere kunne desuden ikke søge om statstilskud til fortsættelsesskoler.²⁶⁾

Derimod slap forslaget om 10.000 kr. til aftenskolerne ubeskåret igennem rigsdagsbehandlingen, og i de følgende år opstod en del nye aftenskoler. Dansk Skoleforening gennemførte bl.a. ved hjælp af spørgeskemaer en stor undersøgelse af aftenskolens forhold,²⁷⁾ og der dannedes snart aftenskoleforeninger i hvert af landets amter. I 1899 stiftedes *De samvirkende Aftenskoleforeninger*, og på Danmarks Lærerforenings 5. almindelige skolemøde samme år blev det understreget, at aftenskolen i modsætning til fortsættelsesskolen og højskolen var i stand til at samle *alle* unge, hvis den fik de rigtige betingelser²⁸⁾.

Hvordan skal man nu forklare den stærke modstand mod det beskudne statstilskud til de få private fortsættelsesskoler? Når tanken om dagundervisning af de 14-18 årige blev afvist, må årsagen bl.a. søges i det vældige behov for arbejdskraft, som landbruget netop i disse år havde p.g.a. den intensive drift efter overgangen til øget animalsk produktion.²⁹⁾ Den folkelige modvilje mod at holde de 14-18 årige i skole har givetvis også været en faktor af betydning. Der er næppe tvivl om, at Klaus Berntsen havde store dele af befolkningen bag sig, når han vendte sig mod de »unaturlige« fortsættelsesskoler og realskoler. Befolkningen betragtede ikke skolegang som et gode i sig selv.

Den private efterskole vinder terræn

Til det nordiske skolemøde i Kristiania 1900 var der anmeldt flere foredrag om fortsættelsesskolen; men ingen af foredragsholderne var danskere. Der kom dog alligevel et dansk indlæg under diskussionen, idet *Jens Nylev*, leder af en nyoprettet fri- og fortsættelsesskole i Ubbø, kort gennemgik situationen i Danmark. Han anførte bl.a., at man nu i Danmarks tilsyneladende var blevet enige om, at fortsættelsesskolen skulle være privat, og det var da også efter hans mening den bedste løsning.³⁰⁾

Alt tydede på, at Jens Nylevs vurdering var korrekt. De private fortsættelsesskoler var kommet på finansloven, og et forslag om kommunale fortsættelsesskoler blev heller ikke efter systemskiftet forelagt af regeringen. Men tanken var ikke helt begravet. Da en landsbylærer *A. Jensen-Knudstrup* i 1901 blev folketingsmand for Vestsiden, viste han sig som en ivrig tilhænger af, at landsbyskolen fik mulighed for at beholde sine elever efter det 7. skoleår. Allerede, da skoleloven af 1899 blev vedtaget, var Jensen-Knudstrup optaget af en bestemmelse i lovens § 8, stk. 4, der tillod en kommune at samle de ældste børn på en enkelt skole. Han fremhævede i et foredrag for Viborg Amts Sognerådsforening, at denne bestemmelse gav kommunerne mulighed for at etablere eksamensfri videregående undervisning. Om en sådan undervisnings sigte udtalte han: »*Denne Skoles Grundpræg maa være det praktiske og det virkelige Liv, hvis man vil fare frem efter Overgangsalderens Krav. En saadan Efterskole vil højne hele Folkeskolen, idet der indenfor dens Rammer bliver Plads til en Undervisning for alle Børn efter deres Tarv og Trang.*»³¹⁾

Som folketingsmand fik Jensen-Knudstrup hurtigt flere vigtige ordførerskaber, og da kultusminister J. C. Christensen i 1902 forelagde et skolelovsforslag, der bl.a. indebar oprettelse af en eksamensmellemskole i byerne, stillede Jensen-Knudstrup ændringsforslag. Som ordfører for et mindretal i folketingsudvalget erklærede han sig som modstander af, at overgangen fra folkeskolen til den fireårige mellemskole allerede skulle ske i 11-12 års alderen. Konsekvenserne ville efter hans mening blive, at folkeskolen (læs landsbyskolen) blev svækket ved at miste en del af de ældste børn, at eleverne blev for bogligt orienterede og at eksamensvæsenet ville blive styrket. Med andre ord landsbyskolen burde beholde de kvikke børn, der heller

ikke måtte miste forbindelsen til det praktiske landbrugsarbejde. Jensen-Knudstrup stillede derfor forslag om oprettelse af en to årig mellemskole.³²⁾

1903-loven tog i sin endelige udformning ikke hensyn til dette forslag, men da man året efter i folketinget behandlede et forslag om revision af 1899-loven, forsøgte Jensen-Knudstrup sig med et egentligt forslag om oprettelse af et landligt alternativ til byernes mellemskoler.

»Savnet af en Slags Efterskole – ligesom der nu er en Forskole –, hvori begavede, særlig kvikke Børn i 12-13 Aars Alderen kunde gaa i det sidste Par Skoleaar, og maaske et Aar til i et frivilligt Skoleaar, hvor de kunde faa en frivillig, videregaaende Undervisning uden Trykket af Eksamensfordringer i de Fag, som ligge særligt for Børn i Overgangsalderen, praktisk Undervisning i Naturvidenskab, Matematik og Kemi. Nu er det jo saaledes, at enkelte gaa til Realskolen, blive løsrevne fra deres Hjem og maaske ødelagte gennem boglige Studier, som slet ikke ligge for dem. At beholde dem et Aars Tid til i Skolen og give dem en praktisk frivillig Uddannelse, vilde være en meget ønskelig Ting, og det vilde nok kunne lykkes at faa en Efterskole, hvis der blev givet Tilskud til en saadan i de Kommuner, der have Lyst og Drift til at sætte saadanne i Gang.«³³⁾

Jensen-Knudstrups bemærkninger ved denne lejlighed havde principiel karakter – forslaget havde ikke mulighed for at blive vedtaget og har sikkert været ment som et forsøg på at lodde stemningen. Hans synspunkter fik en mere velvillig modtagelse, da han i august 1904 holdt foredrag under Dansk Skoleforenings årsmøde i Herning. Dansk Skoleforening var på dette tidspunkt en organisation med voksende indflydelse. Den havde en række fremtrædende højskolemænd og seminarielærere i sin ledelse og talte nu over 1.400 medlemmer. Fra oktober 1907 udsendte man det gedigne månedsskrift »Hjem og Skole«.

Under årsmødet forsøgte Jensen-Knudstrup, der siden 1902 havde været indvalgt i Dansk Skoleforenings styrelse, at ændre foreningens afvisende holdning overfor efterskoler. Hans emne var landsbyskolens situation, og han kom i den forbindelse med en række sammenligninger med »Byernes store Skoleværksteder«, som han iøvrigt var kritisk overfor. Dem kunne landsbyskolen ikke konkurrere med, men

den kunne efter Jensen-Knudstrups mening, hvis den fik forskoler og efterskoler, skabe sin egen udviklingslinje, der ikke gjorde den ringere end byernes skoler.³⁴⁾

Når R. J. Holm og Dansk Skoleforening på dette tidspunkt valgte at støtte Jensen-Knudstrup, må årsagerne dels være, at forskolen nu var en realitet og dels at byerne havde fået deres mellemskoler. Der var også af kundskabsmæssige grunde behov for at støtte skolevæsenet på landet. I første omgang viste denne holdningsændring sig, da foreningen anbefalede Dansk Friskoleforenings ansøgning om øgede statstilskud til de private efterskoler, og da dette spørgsmål var løst, gik foreningen i 1908 i gang med at udarbejde et forslag, der åbnede mulighed for statstilskud til efterskoler, der stod i forbindelse med den offentlige skole på landet.³⁵⁾

Dansk Skoleforening havde taget sagen op, og dermed var Jensen-Knudstrup nået et skridt videre. Det var naturligvis hans personlige baggrund som landsbylærer, der fik ham til at arbejde for, at børnene kunne blive længere i landsbyskolen, men man kan ikke se bort fra, at han desuden har været styret af en uvilje mod byerne og deres kultur. Det åndelige modsætningsforhold mellem land og by havde en usædvanlig styrke i disse år.

Endnu en lærer i folketinget var fortalere for offentlige fortsættelsesskoler, men hans motiver og hans opfattelse af sin egen rolle var en ganske anden. Socialdemokraten *K. M. Klausen*, der blev folketingsmand i 1895, var nok lærer af uddannelse, men opfattede sig selv som politiker. Når han, der besad en meget omfattende viden om skoleforhold og desuden en forbløffende arbejdsevne, beskæftigede sig med de 14-18 åriges uddannelse, skyldtes det en politisk analyse. Skolen skulle benyttes mod samfundets uretfærdigheder,³⁶⁾ og fortsættelsesskolen var et af midlerne. K. M. Klausen havde desuden en sikker fornemmelse for de agitatoriske muligheder, der lå i dette spørgsmål. Som borgerrepræsentant i København havde han 1893-97 arbejdet for at få etableret kommunale fortsættelseskurser om aftenen, og som folketingsmand krævede han øget støtte til aftenskolerne. Spørgsmålet om dagundervisning til de 14-18 årige tog han imidlertid først op for alvor efter mange års medlemsskab af folketinget.

Han var partiets ledende skolepolitiker og kom straks i finansudvalget, hvor han viste sig som en saglig kapacitet. I 1903 under

skolelovsdebatten omtalte han for første gang det gamle socialdemokratiske krav om offentlige fortsættelsesskoler. Socialdemokratiet var da i opposition til regeringspartiet Venstre, og K. M. Klausen udtalte bl.a.: »Hvis det, som Folkeskolen har lært Børnene, virkelig skal bære Frugt og fæstnes, kan man ikke slippe Ungdommen ved Udgangen af Skolen. Man maa derimod drage Omsorg for, at Børnene dels kunne vedligeholde, dels udvide og fæste de Kundskaber, de have faaet i Folkeskolen«. ³⁷⁾ K. M. Klausens »man« er her samfundet – han udtalte sig karakteristisk nok både om samfundets og om børnenes behov.

Ved denne lejlighed var K. M. Klausens hovedargument, at offentlige fortsættelsesskoler ville være en retfærdighedsgerning overfor det hjem, der ikke havde økonomisk mulighed for at sende barnet på realskole eller højskole. Under det senere udvalgsarbejde foreslog Socialdemokratiet, at de kommuner, der indrettede deres folkeskole således, at elevernes undervisning nåede op på mellemskoleniveau eller lod oprette eksamensfri fortsættelsesundervisning i dag- og aften timerne, skulle have halvdelen af udgifterne dækket af staten. I bemærkningerne til dette ændringsforslag udtalte partiets repræsentanter, at det mest virksomme ville være at gøre fortsættelsesundervisningen obligatorisk, men da dette ville kræve særskilt lovgivning, ville man nøjes med at foreslå frivillige foranstaltninger. ³⁸⁾

Dette forslag blev ikke fulgt op af den socialdemokratiske presse og synes blot at have været et enkelt element i oppositionsvirksomheden. Først i december 1906 dukkede kravet atter op, da K. M. Klausen foreslog nedsættelse af en særlig skolekommission, der skulle tage en lang række skole spørgsmål op. Det blev atter nævnt i forbindelse med behovet for en kommission i marts 1908, men ikke tillagt større vægt end andre skole spørgsmål. ³⁹⁾

I 1908 spillede tanken om offentlige fortsættelsesskoler ingen nævneværdig rolle. De private efterskoler var alene om at tilbyde de 14-18 årige på landet dagundervisning, og skoleformen var bl.a. i kraft af de øgede statstilskud ved at konsolidere sig. I april 1908 dannede de private efterskoler en forening, der kunne varetage deres interesser overfor regering og rigsdag. ⁴⁰⁾ Tilsyneladende var tanken om et offentligt initiativ på dette område ikke længere aktuel. Det var dog lykkedes folketingsmand Jensen-Knudstrup at få Dansk Skoleforening til at tage sagen op, og den socialdemokratiske folketings-

mand K. M. Klausen havde flere gange strejft spørgsmålet, men Venstreregeringen var afvisende.

Kampagnen for en ungdomsskole

På det store landsskolemøde i Århus i august 1909 skulle overlærer A. Müller tale om folkeskolens organisation. Han hævdede ved den lejlighed, at når staten gav alle sine borgere samme rettigheder og pligter, burde den også sikre dem samme undervisningsmuligheder. Det var derfor statens pligt at sikre alle en »statsborgerlig« opdragelse ved at indføre en obligatorisk fortsættelsesskole. Han forestillede sig, at en obligatorisk fortsættelsesskole skulle stå i nær forbindelse med det »produktive« arbejde og således give drengene – det var mindre vigtigt med pigerne – begreb om bearbejdelse af træ og metal. Denne undervisning skulle finde sted før kl. 19 – altså som dagundervisning og tilbyde to grene: en faglig d.v.s. erhvervsmæssig og en almindelig. Disse synspunkter vakte stor interesse i forsamlingen, og professor N. A. Larsen, der var ministeriets konsulent for folkeskolen og seminarierne, udtalte, at overlærer Müller havde lagt hånden just på det sted, hvor tampen brændte.⁴¹⁾

Med dette foredrag, der i vidt omfang var inspireret af den tyske pædagog Georg Kerschensteiners⁴²⁾ erfaringer med obligatorisk ungdomsundervisning i München, startede ungdomsskoledebatten i Danmark for alvor. Det er, som om spørgsmålet om de 14-18 åriges fortsatte undervisning og opdragelse på en gang blev aktuelt. Kravet om obligatorisk undervisning blev pludselig et af de vigtigste krav for husmandsbevægelsen, afholdsbevægelsen, arbejderbevægelsen og kvindebevægelsen.⁴²⁾ Men i forhold til tidligere var skolekundsaberne nu skubbet i baggrunden. Sigtet i de mange forslag var enten fortsat opdragelse, d.v.s. holdningsdannende undervisning, eller direkte erhvervskvalificerende undervisning.

I november 1909 holdt De samvirkende Husmandsforeninger i Århus et sendemandsmøde, hvor formanden Jørgen Nielsen krævede offentlig obligatorisk fortsættelsesundervisning indført ved lov. Efter hans mening var de unges muligheder for at udnytte årene mellem konfirmation og giftermål for dårlige. Det var ikke tilstrækkeligt at forberede sin fremtid som husmand ved fysisk slid – der måtte uddannelse til. Derfor skulle ungdommens uddannelse ikke slutte ved konfirmationen, sagde Jørgen Nielsen, den skulle antage nye former.

Som eksempel nævnte han, at lærlinge i byerne fortsatte deres uddannelse på teknisk skole om aftenen. På landet havde man nok aftenskoler, gymnastikforeninger, husflidsforeninger, skytteforeninger m.m., men disse virkede efter Jørgen Nielsens mening planløst og uden system. Disse tilbud måtte moderniseres, og Jørgen Nielsen skitserede i sit foredrag en omfattende undervisningsvirksomhed, der praktisk og teoretisk tog fat på en række erhvervsmæssige, samfundsfaglige og kulturelle emner. »*Gør alt dette, sæt det i System, gør det obligatorisk og vi vil faa en Ungdom, der er i Stand til med sikker Haand at kunne tage fat, naar vi slipper*«.

Hvis dette program skulle realiseres, kunne husmændene efter Jørgen Nielsens mening ikke vente på det private initiativ. Det måtte være en samfundssag, og der måtte lovgivning til. Derfor foreslog han, at husmandsforeningerne nu tog kontakt med tyendeforeningerne og landboforeningerne. Den store husmandsforsamling diskuterede ivrigt dette foredrag og vedtog, at Jørgen Nielsens synspunkter skulle drøftes på husmandsmøder i hvert af de jyske amter den 1. februar 1910.⁴⁴⁾

Kravet om obligatorisk ungdomsundervisning udløste en livlig debat, og den mest energiske protest kom fra en landsbylærer A. M. Fogh. Lærer Fogh havde i en del år holdt aftenskole med succes og mente, at tvang ville blive et problem både for lærer og for elev. I februar 1910 vendte han sig mod en artikel af V. Th. Tejsen om obligatorisk aftenskole og skrev bl.a.: *Tvang bør bandlyses, naar det gælder Ungdommens Oplysning.* «⁴⁵⁾ Lærer Tejsen tog straks til genmæle, og dermed startede en diskussion, der for A. M. Foghs vedkommende i løbet af få måneder førte til, at han som formand for »Udvalget til Fremme af den konfirmerede Ungdoms fortsatte Undervisning« var hovedkraften i kampagnen for en frivillig »Ungdomsskole«.

Allerede i juni 1910, da udvalget blev nedsat under et skolemøde i Århus, fremlagde A. M. Fogh et konkret forslag. Det afgørende nye ved forslaget var, at ungdomsskolen betragtes som en selvstændig institution uafhængig af børneskolen. Han anerkendte de private efterskole og aftenskolernes indsats, men beklagede, at de kun blev søgt af en begrænset gruppe. Der var derfor behov for et tilbud om frivillig dagundervisning overalt, og A. M. Fogh var overbevist om, at de unge kunne motiveres til at møde op. Han så meget vel, at

kravet om dagundervisning ville medføre, at tjenestefolk og lærlinge ikke kunne deltage, men forestillede sig at man som i Sverige kunne organisere et kort koncentreret kursus i januar og februar.⁴⁶⁾

August Mikkelsen Fogh havde fundet en sag at kæmpe for. Han var dimitteret fra Jelling Seminarium i 1880 og havde derefter været højskolelærer indtil 1885, hvor han overtog embedet som enelærer i Seldrup. Da kampagnen startede, var han 52 år og formand for Ning Herreds Lærerkreds.

I de følgende 10 år udfoldede A. M. Fogh sine usædvanlige evner for kampagnevirksomhed. Det var hans faste overbevisning, at den frivillige ungdomsskole kunne blive en almindelig foranstaltning, hvis befolkningen blev overbevist om ungdomsskolesagens betydning. Derfor gjaldt det om at etablere systematisk agitation. A. M. Fogh og hans udvalg tilbød sig som foredragsholdere, og han skrev selv flere artikelsier, der bragtes i ca. 30 dag- og ugeblade. Samtidig forberedte han oprettelsen af en ungdomsskole i sit hjemsgn, hvor han kunne føre ideerne ud i livet.

I den efterfølgende meget brede debat var A. M. Fogh en af de ivrigste deltagere. I august 1910 deltog han således i det nordiske skolemøde i Stockholm, hvor han gav sin tilslutning til A. P. A. Kolstrups foredrag om »Kommunale Efterskoler«.⁴⁷⁾ Han kontaktede en række organisationer og bad dem sende repræsentanter til møder i udvalget, og således blev *Jens Nylev* fra de private efterskoler forning og *Jensen-Knudstrup* fra Dansk Skoleforening inddraget.⁴⁸⁾ Da Socialdemokratisk Forbund modtog A. M. Foghs henvendelse, var formanden Th. Stauning i første omgang negativ. Han mente, at partiet måtte vise en reserveret holdning overfor private initiativer på skoleområdet,⁴⁹⁾ men da udvalget mødtes i Århus den 7. januar 1911 – dagen før indvielsen af A. M. Foghs ungdomsskole i Beder – var en af deltagerne den socialdemokratiske folketingsmand *K. M. Klausen*.⁵⁰⁾

K. M. Klausens politiske vurdering af A. M. Fogh og hans initiativ må have været positiv, for allerede den 25. januar rejste han spørgsmålet om den konfirmerede ungdoms undervisning i folketinget. Også K. M. Klausen havde fundet en mærkesag.

Under finanslovens andendagsbehandling gjorde K. M. Klausen opmærksom på, at antallet af aftenskoler på landet var faldende trods de forbedrede statstilskud. Han foreslog derfor indført nogle

Ungdomsskolen skulle, understregede A. M. Fogh, både i form og indhold adskille sig fra folkeskolen. Derfor skulle man lade lægen, præsten eller sognerådsformanden undervise de unge.

På A. M. Foghs egen ungdomsskole i Beder underviste 1912-13 (forreste række fra venstre): forstander P. Henriksen og faglærer Christiansen fra Beder Gartnerskole, enelærer A. M. Fogh og hustru Anna Fogh, f. Weiss og sognepræsterne Johan Mikkelsen, Maarslet og A. J. Friis, Beder.

timers dagundervisning for de unge og gav i den forbindelse en detaljeret beskrivelse af Beder Ungdomsskole. Efter hans mening stod Danmark i forhold til en række europæiske lande tilbage på dette område. Det var en stor opgave, der skulle løses, udtalte han og tilføjede, at tre store organisationer – Socialdemokratisk Forbund, fagbevægelsen og husmandsbevægelsen ville støtte sagen og søge at rejse en folkestemning.⁵¹⁾

Venstre havde i 1910 under Klaus Berntsens ledelse atter overtaget regeringsmagten, og det var nu højskolemanden *Jacob Appel*, Askov, der som minister skulle svare K. M. Klausen. Ministeren henviste bl.a. til de 27 private efterskolars virksomhed, men fandt iøvrigt, at de fleste 14-18 årige havde mere behov for praktisk arbejde end for undervisning. Han så dog gerne, at mulighederne for vinterundervisning blev forbedret, men understregede, at der i så fald måtte blive tale om frivillig undervisning. Han satte i øvrigt sin lid til det private initiativ.⁵²⁾

Det var tydeligt, at regeringen ikke var indstillet på at tage noget initiativ, men det hæmmede ikke den offentlige debat. I løbet af de næste par år fremkom adskillige kvalificerede indlæg,⁵³⁾ og »Ungdomsskolesagen« var emnet på talrige møder. Det blev hurtigt en debat, der domineredes af lærere, og man skal lede omhyggeligt for at finde indlæg fra ikke-lærere. Forpagter Damgaards udtalelser fra et møde i Refsvindige i juli 1911 er måske repræsentative for dem, der ikke tog ordet: *»Hvem skal udføre det daglige Arbejde, naar vore Børn stadig skal gaa paa Skoler? Skal vi have flere Polakker herind? Nej, den bedste Efterskole er Arbejdet. Det giver en sund Sjæl i et sundt Legeme«*.⁵⁴⁾

Den energiske A. M. Fogh lagde selv vægt på at få debatten ud i organisationerne, og da Udvalget til Fremme af den konfirmerede Ungdoms fortsatte Undervisning mødtes i januar 1912, var det blevet en stor forsamling med repræsentanter for ungdomsforeningerne, biblioteksforeningerne, landboforeningerne, KFUM & K og for næsten alle organisationer, der havde med undervisning at gøre. På dette møde drøftede man bl.a. indførelsen af en obligatorisk ungdomsskole, men det viste sig snart, at K. M. Klausen var den eneste, der helhjertet støttede forslaget. Da han derimod foreslog nedsættelsen af en kommission, der skulle undersøge spørgsmålet om den konfirmerede ungdoms undervisning, fik han almindelig tilslutning

fra udvalgets medlemmer.⁵⁵⁾

I maj samme år tog K. M. Klausen initiativ til at få folketinget til at nedsætte en sådan kommission, idet han forelagde et forslag til folketingsbeslutning. Han gav i sin forelæggelsestale en omhyggelig redegørelse for de 14-18 åriges situation i Danmark og lagde særlig vægt på behovet for undervisning med erhvervsmæssigt sigte. Han fandt Georg Kerschenssteiners erfaringer fra München betydningsfulde og lagde ikke skjul på, at socialdemokraterne foretrak hans form for værkstedsundervisning. Han foreslog, at vi i Danmark nedsatte en kommission af skolefolk og repræsentanter for de praktiske erhverv, der skulle undersøge spørgsmålet.⁵⁶⁾

Den livlige offentlige debat og K. M. Klausens lange redegørelse gjorde tilsyneladende indtryk på kultusminister Jacob Appel, der dog ikke mente, at den konfirmerede ungdoms vilkår var dårlige. K. M. Klausen havde i sin redegørelse især talt om forholdene i *byerne*, og Jacob Appel fremhævede i sit svar – karakteristisk nok – at man på *landet* nu havde fået gymnastikundervisning i mange forsamlingshuse. Ministeren var positiv, men kunne ikke støtte tanken om en kommission og foreslog i stedet, at ministeriet lod udarbejde en beretning om den aktuelle situation, og det blev udgangen på folketingsdebatten.⁵⁷⁾

Ministeriets beretning udkom om sommeren i 1913, da sognepræst *S. Keiser-Nielsen* fra Det radikale Venstre havde afløst Jacob Appel som minister. Den rummede en række oplysninger om forholdene i Danmark og en række andre lande, og ministeriet havde desuden indhentet udtalelser fra samtlige skoledirektioner og fra talrige organisationer og særligt sagkyndige.

Der var i beretningen almindelig enighed om, at de 14-18 årige befandt sig i et undervisningsmæssigt tomrum, og kun enkelte hylkede den opfattelse, at de unge havde bedst af at slippe bort fra skolebænken og i stedet bruge alle kræfterne på legemligt arbejde. Det var tværtimod et udbredt ønske at sikre de unge mulighed for fortsat skolegang, men der var delte meninger om, hvordan en sådan undervisning skulle organiseres. I en del udtalelser anbefalede man aftenundervisning, mens man i andre noterede sig, at aftenskolerne havde vanskeligt ved at trives. Skoledirektionerne var desuden stort set betænkelige ved indførelse af obligatorisk fortsættelsesundervisning.⁵⁸⁾

Det omfattende materiale i ministeriets beretning blev i de følgende måneder endevendt af de mange, der interesserede sig for spørgsmålet om de 14-18 åriges undervisning. A. M. Fogh og hans udvalg intensiverede deres agitationsarbejde, men A. M. Fogh var ikke længere den foretrukne taler. Det var nu K. M. Klausen, der på møde efter møde fremhævede de mange opgaver, der kunne blive løst, hvis den kommunale ungdomsskole blev en realitet. Forslagets offentlige modstandere viste sig nu at være få også indenfor højskolen. I juni 1913 blev der holdt et stort folkemøde om ungdomsskolesagen på Skamlingsbanken, der samlede flere tusinde mennesker. Som talere var indbudt K. M. Klausen og *Alfred Povlsen*, formand for Foreningen for Højskoler og Landbrugsskoler.

Der viste sig at være stor enighed mellem de to talere. Aftenskolen kunne efter deres mening ikke på tilfredsstillende måde løse de 14-18 åriges behov for undervisning, og der var derfor brug for en frivillig dagskole, der af pædagogiske grunde måtte have nær tilknytning til de praktiske erhverv, d.v.s. være en »*Arbejdsskole*« efter Georg Kerschenssteiners mønster. Det primære for begge talere var, at sigtet med den nye skoleform blev erhvervsfagligt, så de almentdannende fag kun fik en begrænset plads. Alfred Povlsen hævdede, at de 14-18 årige ikke havde behov for religiøs eller åndelig påvirkning – det var højskolens område. I øvrigt mente han, at det burde være *kommunerne*, der etablerede undervisning for de unge. K. M. Klausen bemærkede i sit foredrag, at højskolen og landbrugsskolen var statens kæledægge, som der blev ofret store beløb på, mens der blev givet forsvindende lidt til de 14-18 åriges undervisning. Derfor skulle der oprettes ungdomsskoler – især for de dårligst stilledes skyld.⁵⁹⁾

Socialdemokratiet samarbejdede med regeringspartiet Det radikale Venstre, og der var i finansudvalget, hvis formand nu var K. M. Klausen, stemning for at få iværksat nogle forsøg med dagundervisning af 14-18 årige. I marts 1914 fremsatte kultusminister S. Keiser-Nielsen et ændringsforslag til finansloven, der afsatte midler til oprettelse af kommunale efterskoler. Forslaget blev vedtaget enstemmigt i folketinget. A. M. Foghs kampagne havde båret frugt.

Den kommunale ungdomsskole er en realitet

Ungdomsskolebevægelsen havde sejret, men resultatet af den lange kampagne var blevet anderledes, end kredsen omkring A. M. Fogh

Magdalene Lauridsen. »Hun brændte af Begejstring for sin Sag, og Rigsdagsmændene var bange for hende. De flygtede, naar hun viste sig i de lange Gange på Christiansborg, da de vidste, at hun ikke vilde forlade dem, før de havde velsignet hende.« (Jørgen Banke i erindringerne »Oplevelser og Overvejelser«, bd. II. 1946, s. 38-).

havde forestillet sig. Det var blevet overladt sognerådene at udnytte mulighederne i ministeriets cirkulære af 30. maj 1914 om »*kommunale Efterskoler*«. Ville man i sognerådene forstå sagens vigtighed?

Cirkulæret var særdeles rummeligt. Det tillod kommunerne at oprette egentlige efterskoler som de eksisterende private efterskoler, men de kunne også nøjes med at tilbyde 1-6 timers ugentlig undervisning. Ungdomsskolens undervisning skulle være gratis og være afsluttet inden kl. 19 – d.v.s. aftenundervisning var definitivt opgivet – og den måtte ikke sigte mod en af de eksisterende eksaminer. Det ministerielle cirkulære fastslog endvidere, at undervisningens formål var dobbelt. Undervisningen skulle både befæste og udvide skolekendskaberne fra folkeskolen og bidrage til at dygtiggøre de unge til deres fremtidige livsgerning.⁶¹⁾

Den første kommunale efterskole startede allerede i juli 1914 i

Sorø, hvor forstanderen for Husholdningsseminariet Ankerhus *Magdalene Lauridsen* meget hurtigt havde fået en undervisningsplan godkendt af ministeriet og overtalt kommunen til at påtage sig opgaven. Også på læreruddannelsesområdet havde hun forberedt sig. Allerede i 1912 havde hun sammen med sin mand *Peter Dam* etableret en kombineret forskole- og husholdningslærerindeuddannelse, der skulle gøre det muligt for kvinder at kombinere arbejdet i skolen med husholdningsundervisning for 14-18 årige piger.⁶²⁾

Men forholdene i Sorø var usædvanlige. De fleste kommuner var enten tøvende eller afvisende overfor den nye opgave. Købstadsforeningens bestyrelse besluttede i september 1914 at anmode »en anerkendt praktisk Skolemand« om hjælp til udarbejdelse af undervisningsplaner. At den opgave havnede hos ministeriets konsulent for folkeskolen og seminarierne N. A. Larsen,⁶³⁾ der havde været med til at udforme cirkulæret, var karakteristisk for situationen. Også folkeskolens lærere forholdt sig afventende. Det skyldtes bl.a., at ministeriet i sit cirkulære havde fastslået, at undervisningen i de kommunale efterskoler var en del af lærernes tjenestepligt, og at den skulle ydes vederlagsfrit, hvis det normerede timetal ikke blev overskredet. Lærerne kunne altså blive tvunget til at undervise 14-18 årige. Dette sammen med den aktuelle diskussion om lærerlønningsslovens 8, der gav sognerådene mulighed for vilkårlige afskedigelser, gav en del lærere en følelse af retsløshed, der ikke øgede deres lyst til at påtage sig nye opgaver.⁶⁴⁾

De jyske husmænd, der havde været de egentlige initiativtagere til kampagnen, var ikke tilfredse. Det burde efter deres opfattelse have været skolekommissionerne og ikke sognerådene, der kunne etablere kommunale efterskoler. Det gjaldt derfor om at være på vagt overfor sognerådene⁶⁵⁾ På en række husmandsmøder i de jyske amter vedtog man resolutioner, der opfordrede sogne- og byråd til at oprette kommunale efterskoler, og husmandsforeningerne pålagde enhver husmand, der var indvalgt i sogne- eller byråd, at stille forslag herom.

Der var altså fortsat brug for A. M. Fogh og hans udvalg. Da udvalget mødtes i Århus i april 1915, vedtog man en resolution til regering og rigsdag om ligestilling af privat oprettede og kommunale ungdomsskoler der, hvor kommunalbestyrelserne ikke ønskede at realisere sagen. Ved denne lejlighed udtalte A. M. Fogh bl.a., at aftenskolen altid havde været *lærernes* skole – den nye ungdomsskole

burde blive *befolkningens* skole.

Som situationen nu engang var på landet, kunne sagen efter A. M. Foghs mening bedst fremmes, hvis man lokalt dannede private udvalg, der kunne rette henvendelse til kommunalrådene. I ungdomsskolebevægelsen var der tilsyneladende ikke megen tiltro til det kommunale initiativ.

Det var efter udvalgets mening først og fremmest et spørgsmål om at få informeret befolkningen om mulighederne i cirkulæret af 30. maj 1914, og derfor begyndte man at udsende skriftligt materiale, og i december 1915 stiftede man *Ungdomsskoleforeningen*. Denne forening, der hurtigt fik mange medlemmer – bl.a. tegnede en del organisationer kollektive medlemsskaber – skulle fortsætte agitationen for en skole for de 14-18 årige. A. M. Fogh valgtes som første formand for den nye forening, og i forretningsudvalget fik han følgeskab af *Jørgen Banke* og *Marius Vibæk*.⁶⁶⁾ De to nye forretningsudvalgsmedlemmer havde usædvanlig gode forudsætninger for det forestående arbejde. Siden 1907 havde læreren og bibliotekspioneren Jørgen Banke stået i spidsen for Købstædernes Aftenskoleforbund, som han selv bogstavelig talt havde stampet op af jorden. Han havde mange erfaringer fra organisatorisk arbejde og en stærk tro på oplysningens værdi. Marius Vibæk, der var cand. mag. og siden 1901 havde været kraftigt engageret i opbygningen af et handelsskolesystem i Danmark, gik med stor optimisme ind på dette nye arbejdsområde. Med Marius Vibæks afhandling »*Ungdomsskolen og Folkeskolen*«,⁶⁷⁾ der offentliggjordes i Vor Ungdoms decembernummer i 1915 fik den nye skoleform et pædagogisk udgangspunkt som selvstændig danske skoleform.

I løbet af 1915 begyndte de kommunale efterskoler at brede sig, og 61 steder i landet lykkedes det at få undervisningen i gang. Men kommunerne ønskede ikke at udnytte mulighederne fuldt ud. Det fremgår af Statistisk Departements beskrivelse af udviklingen i 1915,⁶⁸⁾ at der langt de fleste steder kun blev undervist 1-6 timer ugentligt. Kun enkelte steder lod man kurserne have samme omfang som i de private efterskoler. Det er især tydeligt, at man i landkommunerne foretrak de korte kurser.

Da Ministeriet i 1915 indbød til instruktionskursus for ungdomsskolelærere på Daghåndværkerskolen i Hillerød, var interessen så stor, at kurset måtte dubleres, og året efter kunne man afholde in-

struktionskursus både i Hillerød og på Husholdningsseminariet Ankerhus ved Sorø. På det første kursus i Hillerød havde man bl.a. drøftet, hvilke undervisningsmidler, der skulle benyttes ved undervisningen af 14-18 årige, og allerede fra 1916 begyndte de første lærebøger i regning, skriftlig dansk, naturlære og bogføring at udkomme. Der blev også lagt vægt på litteraturundervisning på disse kurser, og snart kunne man udsende fortegnelser over velegnet skønlitteratur.⁶⁹⁾

Men resultaterne begyndte også at vise sig. I 1916 steg antallet af kommunale efterskoler igen, men Ungdomsskoleforeningen var ikke tilfreds. Sammen med en del folketingsmedlemmer pressede man på for at få gjort skoler, der var oprettede af private foreninger, tilskudsberettigede, fordi man mente, at det ville fremme sagen, hvis det kommunale og det private initiativ kunne konkurrere. I 1917 fik foreningen sit ønske opfyldt, idet undervisningsminister S. Keiser-Nielsen stillede forslag om, at der på finansloven for 1917/18 afsattes en kalkulatorisk bevilling på 25.000 – det var en forhøjelse på 10.000 – der skulle dække 50% af private skoleforeningers omkostninger ved etablering og drift af efterskoler samt 75% af kommunernes udgifter til samme formål.⁷⁰⁾ Ministeren og K. M. Klausen var fortsat enige om, at den kommunale efterskole skulle begunstiges.

Ved samme lejlighed blev der desuden givet flere midler til instruktionskurser og en særlig bevilling til et 9 måneders kursus på Ankerhus, hvor Magdalene Lauridsen skulle uddanne husholdningslærerinder til den nye skoleform. Endelig modtog selve Ungdomsskoleforeningen en treårig bevilling på ialt 4.500 kr. til sit arbejde og fik desuden 2.000 kr. fra Landbrugslotteriet.⁷¹⁾ Der var, når man tænker på de foregående års modstand i folketinget, tale om stor offentlig støtte til den nye skoleform og dens tilhængere. Ungdomsskoleforeningen kunne snart bekendtgøre, at man tilbød foredrag om ungdomsskolesagen overalt i Danmark for en pris af 5 kr. pr. stk. Man nedsatte også et presseudvalg, der forpligtede sig til at levere 2 artikler i hver af vintermånederne og 1 i hver af sommermånederne, så de 54 dag- og ugeblade, som Ungdomsskoleforeningen havde kontakt med, kunne blive tilgodeset.⁷²⁾ Alle sejl blev sat til for at få skoleformen til at slå rod overalt i landet.

Den kommunale efterskole i vanskeligheder

Den kraftige forhøjelse af de statslige tilskud til ungdomsskolearbejdet havde Socialdemokratiets fulde støtte, men blev af K. M. Klausen betragtet som en midlertidig foranstaltning. Det fremgik af hans udtalelser,⁷³⁾ da han i april 1917 i folketinget talte for nedsættelse af en kommission, der skulle beskæftige sig med en samlet ordning af hele det danske undervisningssystem og bl.a. udarbejde faste regler og bestemmelser for de kommunale efterskoler. I Købstadsforeningens styrelse, der var domineret af socialdemokrater, mente man nu, at det kun var et spørgsmål om tid, før de 14-18 årige blev gjort undervisningspligtige.⁷⁴⁾

I Ungdomsskoleforeningen var der som i Købstadsforeningen folk, der var utilfredse med de gældende bestemmelser. I juli 1917 forelagde A. M. Fogh som formand for Ungdomsskoleforeningen en resolution på foreningens årsmøde, der foreslog vedtagelsen af en lov, der forbød arbejdsgivere at hindre 14-18 årige i at søge ungdomsskole og påbød kommunalbestyrelserne at oprette ungdomsskoler, når det fornødne antal elever meldte sig. Dette resolutionsforslag udløste en lang og heftig debat og blev til sidst trukket tilbage af bestyrelsen. Der var i foreningen to fløje. Den ene bl.a. repræsenteret af Marius Vibæk kunne ikke gå ind for resolutionens tvangsbestemmelser, og den anden bl.a. repræsenteret af Jørgen Banke anså den for ikke at være vidtgående nok. Ved det efterfølgende styrelsesvalg ønskede hverken Jørgen Banke eller Marius Vibæk genvalg, og i stedet valgtes bl.a. Magdalene Lauridsen.

Efter generalforsamlingen talte først professor Fr. Weiss om obligatorisk fortsættelsesundervisning i Frankrig og dernæst K. M. Klausen om obligatorisk fortsættelsesundervisning i Skotland. Tanken om en obligatorisk ungdomsskole var absolut ikke død.⁷⁵⁾

I februar 1918 stillede Socialdemokratiet et lovforslag i folketinget, der pålagde samtlige kommuner i landet at oprette ungdomsskoler og gav dem mulighed for at gøre undervisningen obligatorisk. I sin forelæggelsestale betegnede K. M. Klausen udviklingen siden 1914 som langsom, spredt, planløs og tilfældig – derfor var der behov for lovgivning. En del røster hævdede imidlertid, at lovforslaget kun var fremsat på skrømt – det primære sigte var at give Socialdemokratiet et godt agitationsgrundlag, før et folketingsvalg, der var fastsat til den 22. april.⁷⁶⁾ Uanset baggrunden udløste lovforslaget en

vældig debat.

A. M. Fogh hævdede, at frivilligheden havde stået sin prøve. Der var nu 125 skoler i gang og fremgang at spore. Især vendte Ungdomsskoleforeningens formand sig imod, at folkeskolens lærere ifølge lovforslaget kunne forpligtes til at undervise i ungdomsskolen. Det ville kun føre til ulykke og fordærv for ungdomsskolesagen, når lærere, der havde valgt børneskolen og uddannet sig dertil, skulle tvinges til at undervise 14-18 årige.⁷⁷⁾

Mange ytrede sig imod forslaget både i bladene og i folketinget, hvor ministeren i øvrigt oplyste, at det kun var lykkedes for en privat skoleforening at få startet en skole. De voldsomste protester kom fra den grundtvigske skoleverden. Bl.a. trak højskoleforstander *Thomas Bredsdorff*, Roskilde, det gamle ideal om hjemmene som den bedste skole frem. De eksisterende behov måtte aftenskolen efter hans mening kunne løse.

Seminarieforstander *Jens Byskov*, Gedved, der var medlem af Dansk Skoleforenings styrelse, vendte sig især mod den betingelsesløse kundskabstro, der efter hans mening lå i det socialdemokratiske forslag. Det var en fejltagelse, hvis man lod det almentdannende sigte i undervisningen være underordnet det faglige... »*En vækkende Undervisning er for Ungdommen i Almindelighed mere værd, meget mere paa sin Plads end en videnskabelig...*« I øvrigt mente *Jens Byskov*, at ungdomsskolen ikke var statens sag. Det tilkom staten at bevise, at den obligatoriske ungdomsskole var nødvendig for statsinstitutionerne og samfundsordenens beståen.⁷⁸⁾

I Ungdomsskoleforeningen skærpede det socialdemokratiske lovforslag de interne modsætninger. I formandsberetningen på årsmødet i 1918 kunne A. M. Fogh fortælle om et omfattende agitationsprogram med over 100 foredrag. Presseudvalget, der bl.a. havde pædagogen *G. J. Arvin* og bibliotekaren *Th. Døssing* som medlemmer havde regelmæssigt udsendt artikler, og Ungdomsskoleforeningen var desuden ved at gennemføre store møder i hvert af amterne. Alligevel var der utilfredshed med foreningens arbejde. I et indlæg gjorde *Marius Vibæk* opmærksom på, at nok var 133 ungdomsskoler i virksomhed, men 39 havde siden starten indstillet arbejdet. Det var efter hans mening absurd at tænke sig, at man blot ved at slå til lyd for ungdomsskolen kunne få en skoleform, der tilfredsstillede tidens krav. D.v.s. han vendte sig mod foreningens linie – at ungdomsskolen

ville blive almindelig, når befolkningen gennem foreningens virksomhed var blevet overbevist om dens værdi. Også Jørgen Banke var kritisk. Efter hans mening burde foreningen opfordre regeringen til at sikre de unge ret til at gå i ungdomsskolen. Der skulle altså tages initiativer overfor arbejdsgiverne.⁷⁹⁾ Men Ungdomsskoleforeningen ændrede ikke kurs, og efter årsmødet udmeldte Jørgen Banke og repræsentanterne for Købstædernes Aftenskoleforbund sig af foreningen.

Betegnende for den ændrede holdning var reaktionen i Foreningen for Højskoler og Landbrugsskoler. Foreningens formand, tidligere kultusminister Jacob Appel, satte spørgsmålet om de 14-18 åriges undervisning under diskussion på et møde i september 1918, hvor han forelagde en forsigtigt formuleret udtalelse om, at nogen skolevirksomhed var på sin plads, men den måtte være frivillig. Selv var Jacob Appel overbevist om, at ungdomsskolen var kommet for at blive, men han måtte p.g.a. de kraftige reaktioner fra medlemmerne trække sit forslag til udtalelse tilbage.⁸⁰⁾

I oktober stod det klart, at K. M. Klausens forslag om nedsættelse af en stor skolekommission, der i sammenhæng skulle behandle alle skole spørgsmål, herunder ungdomsskolen, ville blive virkelighed. Da den radikale undervisningsminister S. Keiser-Nielsen forelagde forslaget om nedsættelsen af en skolekommission i folketinget, udtalte han bl.a., at det var vigtigt at sikre de unge ret til undervisning. Den manglende ungdomsskole havde efter ministerens mening skabt et stort hul, der ikke alene ødelagde folkeskolen, men hele skolevæsenet.⁸¹⁾ K. M. Klausen havde nået det mål, som han havde arbejdet på siden 1906, og det var bl.a. lykkedes ham, fordi han havde hægtet skolekommissionen og ungdomsskolesagen sammen.

I Dansk Skoleforenings styrelse, der nu havde både Jacob Appel og Jens Byskov som medlemmer, diskuterede man, om dette kommissionsarbejde kunne dæmme op for »*Socialisternes Agitation i Skolesager*«. I den nye situation var der i styrelsen enighed om, at Dansk Skoleforening måtte arbejde for en styrkelse af *aftenskolen*, og der blev nedsat et udvalg, der skulle undersøge, om statstilskuddene til aftenskolerne og de nye kommunale efterskoler stod i et passende forhold til hinanden.⁸²⁾ Denne beslutning om at fremhæve aftenskolens muligheder varslede et kursskifte i Dansk Skoleforening. Det var netop dagundervisningen, der var en af de bærende

ideer for ungdomsskolebevægelsen, og gentagne gange var det blevet understreget, at aften skolen havde spillet fallit. Det gik ikke ved »Spildedamp« – som Jensen-Knudstrup sagde i 1904. Kravet om dagundervisning var centralt for Ungdomsskoleforeningen og var senest blevet understreget i en artikel af foreningens næstformand skoleinspektør A. Kirkeskov.⁸³⁾

Danmarks Lærerforening havde længe forholdt sig afventende. Man havde nedsat et udvalg, og på foreningens »Ombudsmøde« i december 1918 anbefalede dette udvalg en udvidelse af undervisningspligten, men da hovedbestyrelsen fik sagen forelagt, opnåede udvalget kun tilslutning fra 7 af hovedbestyrelsens 15 medlemmer. Efter lange forhandlinger nåede man frem til en anbefaling af en »frivillig Ungdomsskole med Pligt for Mestres og Husbonds at lade de unge søge den«.⁸⁴⁾ Altså et kompromis der kun indførte tvangsbestemmelser for arbejdsgiverne.

I løbet af kun et år var ungdomsskolen kommet i modvind. Det socialdemokratiske lovforslag havde på kort tid fremprovokeret en voldsom diskussion, der gjorde det klart, at der ikke længere var opbakning bag Ungdomsskoleforeningen – det viste reaktionerne i Foreningen for Højskoler, Dansk Skoleforening og Danmarks Lærerforening. A. M. Fogh kunne ikke længere med samme styrke kræve en frivillig ungdomsskole udbygget efter de hidtidige retningslinier.

I juli 1919 blev A. M. Foghs linie yderligere undergraved. Ungdomsskoleforeningen havde indbudt skoleinspektør P. Petersen, der var leder af Daghåndværkerskolen i Hillerød, til at holde foredrag på årsmødet i Odense. P. Petersen havde været en af hovedkræfterne ved de hidtidige instruktionskurser for ungdomsskolelærere, han havde forfattet en lærebog for ungdomsskolen og siden 1917 været suppleant til foreningens styrelse. Hans foredrag, der kort efter blev offentliggjort i »Vor Ungdom«, indeholdt en kraftig kritik af Ungdomsskoleforeningens politik, og hans forslag til ændringer betød en opgivelse af den eksisterende form for ungdomsskole, der af P. Petersen blev betegnet som et forsøg. Man mente nok, at der på de eksisterende vilkår kunne etableres fortrinlige ungdomsskoler rundt omkring, men de ville i det lange løb blive for få og for spredte. Man kunne ikke lokalt skaffe alle 14-18 årige passende undervisningsmuligheder, og derfor foreslog P. Petersen, at *stater* oprettede faste ungdomsskoler i hvert af amterne. Det skulle være skoler med

»Elevhjem«, hvor eleverne i koncentreret form kunne få den undervisning, der nu blev givet i få ugentlige timer.⁸⁵⁾ P. Petersens forslag mindede i høj grad om de private efterskolels tilbud til de 14-18 årige.

Forslaget var den hidtil kraftigste undsigelse af A. M. Foghs linie. Det havde oprindeligt ikke været A. M. Foghs ønske, at ungdomsskolerne skulle være kommunale, men han havde grebet muligheden, da den viste sig. Nu stod han med mange tilkendegivelser af, at kun de færreste mente, at kommunerne kunne løse opgaven og en viden om, at kun en privat skoleforening havde fået startet en ungdomsskole. Alligevel gav han ikke op, men fortsatte agitationen som hidtil.

I februar 1920 tog den store Skolekommission, der havde fået K. M. Klausen som formand, fat på spørgsmålet om de 14-18 åriges undervisning. Som sagkyndige havde man bl.a. inviteret A. M. Fogh, P. Petersen, Magdalene Lauridsen og formanden for Foreningen af private Efterskoler P. J. Skriver. De indledende bemærkninger fra kommissionens formand K. M. Klausen indeholdt bl.a. en kritik af den eksisterende form for ungdomsskole, der efter hans mening med den daværende vækst først ville blive almindelig efter 400 år. Aftenskolen kunne ikke løse opgaven, sagde formanden, og de private efterskoler var for få til, at deres form, som K. M. Klausen iøvrigt var positiv overfor, kunne få samfundsmæssig betydning. A. M. Fogh svarede, at Ungdomsskoleforeningen fortsat troede på den frivillige form, men indrømmede, at det kneb med at vække befolkningens interesse. Man var nu nået op på 183 skoler, og Ungdomsskoleforeningen havde en medlemsskare på 1.300. A. M. Fogh satte sin lid til fortsat oplysning.

Kommissionens formand erklærede sig principielt uenig med A. M. Fogh – man kunne ikke afvente befolkningens interesse. Der måtte lovgivning til. Når kommunerne ikke ønskede at modtage tilbuddet om at få statskassens dækning af 75% af udgifterne ved at holde ungdomsskole, viste det efter K. M. Klausens mening, at det ikke nyttede at bygge på befolkningens interesse.⁸⁶⁾

Måske var det drøftelsen ved denne lejlighed, der fik A. M. Fogh til at indstille den kampagne, han havde ført utrætteligt siden 1910. Ideen om den frivillige ungdomsskole blev opgivet af den mand, der havde personificeret Ungdomsskoleforeningen med al dens optimisme og energi. Efterfølgeren A. Kirkeskov og den øvrige styrelse

havde ikke samme dynamik. Det blev nu besluttet, at Ungdomsskoleforeningen skulle udsende spørgeskemaer til de nedlagte ungdomsskoler for at få klarhed over, hvilke problemer de havde mødt.

I marts 1921 kunne Ungdomsskoleforeningens nye formand oplyse, at omtrent en trediedel af de ungdomsskoler, der var oprettet siden 1914, atter havde indstillet deres virksomhed. Beretningerne fra de nedlagte skoler fortalte, at de unge ivrigt mødte til gymnastik, sport, sang, lysbilledforedrag og husflidsarbejde, men svigtede ungdomsskolen. Det var efter A. Kirkeskovs mening ungdomsskolens form, der var forkert, og derfor måtte der ændringer til: *»Ingen Indrømmelse er for stor, naar de blot kan faa de unge til af egen fri Vilje at komme indenfor Skolens Mure«*.⁸⁷⁾

Men ungdomsskolesagen var allerede tabt. I april 1920 havde landet skiftet regering, og venstremanden Jacob Appel sad igen i Undervisningsministeriet. Under forberedelsen af finansloven for 1921/22 ændrede han den tekstanmærkning, der krævede dagundervisning i de kommunale ungdomsskoler og foreslog desuden at hæve statstilskuddet til aftenskoleundervisning 100%. I folketinget protesterede bl.a. K. M. Klausen imod, at kommunerne for fremtiden kunne drive ungdomsskole om aftenen, men forslaget blev vedtaget med et flertal på 14 stemmer.⁸⁸⁾

Trods Ungdomsskoleforeningens arbejde svandt interessen i de følgende år for de kommunale ungdomsskoler. En del af folkeskolens lærere begyndte at benytte sig af de forbedrede vilkår for aftenskoleundervisning. Allerede i august 1921 stiftedes en organisation af aftenskolelærere på landet, der sammen med Købstædernes Aftenskoleforbund dannede *Dansk Aftenskoleforbund* med Jørgen Banke som første formand. Den nye organisation udviklede sig hurtigt og blev i 1927 sammensluttet med resterne af Ungdomsskoleforeningen under navnet Dansk Aften- og Ungdomsskoleforening. Statstilskuddet til de private efterskoler blev fra 1921 forøget, og sommerkurser blev gjort tilskudsberettigede. Antallet af private efterskoler begyndte at stige...⁸⁹⁾

Hvorfor blev ungdomsskolen ikke et almindeligt tilbud?

At barndommen, som vi kender den i dag, er et resultat af en århundredelang proces, der gradvist adskilte børns og voksnes liv, er påvist af Phillippe Ariès i en undersøgelse fra 1960.⁹⁰⁾ Også ungdom er et

relativt nyt begreb. Lidt spøgefuldt har en amerikansk forsker noteret sig, at de første spirer til et ungdomsbegreb opstår hos Rousseau netop i den periode, hvor James Watt opfinder dampmaskinen.⁹¹⁾ Industrialiseringen, mekaniseringen af landbruget og urbaniseringen pressede så at sige langsomt børn og unge bort fra arbejdslivet. Under denne langvarige proces, som vi jo fortsat mærker – »ungdomsledige« i dag er voksne under 25 år – blev en gruppe børn gradvist skilt ud på land og i by. Det var dem, der var for gamle til at gå i skole og alligevel ikke kvalificerede til voksenarbejde. Disse børn – de 14-18 årige – blev en ny social kategori. Flere beskyttelseslove, bl.a. arbejderbeskyttelsesloven af 1913, medvirkede til udskillelsen af børn og unge, men allerede før lovens vedtagelse var børn og unge i stort tal på vej ud af industrien.⁹²⁾

I en omfattende socialhistorisk undersøgelse viser John R. Gillis, at kategorien unge opstår indenfor dele af middelklassen i England og Tyskland i perioden 1870-1900 både p.g.a. befolkningsforøgelse og ændrede produktionsforhold. Det var middelklassen, der lod deres børn fortsætte i skolen efter det 14. år, og det var middelklassen, der etablerede private organisationer, der kunne tage sig af den fortsatte opdragelse af de unge. Sporten blev en betydningsfuld aktivitet for denne aldersgruppe, og John Gillis fremhæver desuden Baden-Powells spejdere i England og de tyske »Wandervogel« som karakteristiske nydannelser.⁹³⁾

Da udskillelsen af de 14-18 årige fra arbejdslivet omkring 1909 også blev mærkbar indenfor arbejderklassen, blev det et samfundsproblem. De unges erhvervsmuligheder blev stadig mere begrænsede, og det blev vanskeligere for de tidligere vogterdreng, tjenstepiger, mælkedreng og budpiger at finde ordentlig beskæftigelse som voksne ufaglærte. Derfor blev der rejst krav om lovgivning, og publiceringen af udviklingspsykologen Stanley G. Halls undersøgelser⁹⁴⁾ af ungdomstiden bidrog til at forstærke kravet om, at samfundet skulle overtage en del af ansvaret for de 14-18 årige. John Gillis arbejdede i sin undersøgelse fra 1974 udelukkende med engelske og tyske forhold, men hans gennemgang svarer til hovedtrækkene i den danske udvikling.

Allerede i 1878, da Arbejderkommissionen af 1875 afgav sin betænkning, blev det understreget, at de 14-18 årige var en udsat samfundsgruppe, og kommissionen anbefalede bl.a., at der blev oprettet

offentlige fortsættelsesskoler for denne aldersgruppe.⁹⁵⁾ Dette forslag blev som nævnt ikke ført ud i livet. Vi fik i stedet ungdomsforeninger, gymnastikforeninger, KFUM & K m.fl. Dette væld af nye foreninger blev oprettet af repræsentanter for middelklassen for middelklassens unge og lagde primært vægt på det opdragende element. Det var derfor en ny tendens, da der fra 1909 blev rejst krav om erhvervskvalificerende dagundervisning for de 14-18 årige. Kravet blev rejst af »bevægelser«, der på forskellig måde arbejdede for ligestilling i samfundet. Målet var ikke at give de unge flere skolekundskaber – det var i stedet at skabe ligestilling ved hjælp af uddannelse. I usædvanligt omfang blev dette krav bakket op fra næsten alle sider. F.eks. nævnte næsten alle udtalelser i kultusministeriets undersøgelse fra 1913 behovet for erhvervskvalificerende undervisning. Man kan nævne, at Jacob Appel *efter* sin afgang som minister i 1913 erklærede sig som tilhænger af Georg Kerschensteiners ideer. Den tidligere minister sagde på et møde i Norge, at Danmark var ved at blive et industri- og handelssamfund, hvor landbruget ikke længere kunne forvente at føre det store ord. Denne nye situation ville ifølge Jacob Appel få konsekvenser for overgangsalderens unge, som det nu måtte blive samfundets sag at oplære og opdrage.⁹⁶⁾

Men den samme Jacob Appel udtalte i 1921 som undervisningsminister, da man i folketinget diskuterede ungdomsskolens overgang til aftenundervisning, at vi herhjemme ikke skulle opbygge vores undervisningssystem på ideer fra udlandet, men i stedet bygge på de kendte danske former.⁹⁷⁾ Hvorfor ændrede Jacob Appel og en række andre opinionsledere mening i 1921?

Det blev ganske vist nævnt under debatten i folketinget i 1914, at private skoleforeninger burde sidestilles med kommunale ungdomsskoler, så begge former på lige fod kunne søge statstilskud, men beslutninger om at bevilge midler til kommunale ungdomsskoler blev alligevel vedtaget enstemmigt i folketinget. En medvirkende årsag til denne enstemmighed må findes i den usædvanlige udviklingsoptimisme, der rådede umiddelbart før 1. verdenskrig.⁹⁸⁾ Men folketingets vurdering deltes ikke af befolkningen – ja der var faktisk et gab mellem politikere og befolkning i denne sag. Trods den intense kampagne for den kommunale ungdomsskole, trods de voksende statstilskud fortsatte befolkningen med at etablere private tilbud til de 14-18 årige. Det synspunkt, at skolegang var godt og udvidet skole-

gang bedre, blev ikke accepteret i befolkningen. Den foretrak at lade de mange foreningers ledere, der var uden pædagogisk uddannelse, varetage de unges fortsatte opdragelse. Det var som i England og Tyskland hovedsagelig middelklassens fortsatte opdragelse af sine egne unge.

Denne udvikling betød, at »restgruppen«, som det lidt nedladende hedder i dag, ikke i nævneværdigt omfang fik del i den erhvervskvalificerende undervisning, der ifølge K. M. Klausen skulle fremme lighed i samfundet. Det var som tidligere nævnt umuligt for Socialdemokratiet at samle flertal for indførelse af obligatorisk ungdomsskole i 1918. Men hvis det var lykkedes, kan man forestille sig, at netop arbejderklassens unge ville modsætte sig det middelklassepræg, der var tydeligt i ungdomsskolebevægelsen. John Gillis fandt i sin undersøgelse gentagne gange, at netop arbejderklassens unge modsatte sig alle former for middelklasseopdragelse.⁹⁹⁾ I dag ville vi sandsynligvis stå i samme situation, hvis U 90 skulle realiseres.

Blandt de politiske partier havde Venstre foretaget den største kovending. Man kan forklare beslutningen om at lade kravet om dagundervisning i ungdomsskolen bortfalde med en almindelig uvilje mod krigstidens restriktioner og med hensynet til de sønderjyske landsdele, der ikke før havde kendt ungdomsskolen, men det er nok rigtigere at finde årsagen i de skærpede politiske modsætninger, som efterkrigstidens problemer havde resulteret i. Det kan også tænkes, at behovet for arbejdskraft i landbruget har spillet ind.¹⁰⁰⁾ Det har givetvis været afgørende for Jacob Appel selv, at de fleste højskolefolk vendte sig stærkt mod ungdomsskoletanken. For Socialdemokratiets vedkommende peger adskillige indicier i retning af, at partiets engagement i ungdomsskolesagen var taktisk bestemt. K. M. Klausen så i 1911 de politiske muligheder i ungdomsskolebevægelsen, men brød i 1918 med bevægelsen, da det var opportunt. Ved at stille lovforslag om indførelse af obligatorisk ungdomsskole, satte partiet sagen år tilbage, men fik nedsat Den store Skolekommission.

Ungdomsskolebevægelsen nåede først og fremmest ikke sine mål, fordi hovedparten af befolkningen modsatte sig offentlige initiativer på dette område. Måske kan man finde andre årsager i undervisningens mangel på struktur, dens uklare målsætning og det folkeskolepræg, der synes at have svækket det pædagogiske arbejde, men det afgørende er befolkningens afvisning. Ungdomsskolebevægelsens sto-

re sejr og store nederlag få år efter viser en så udtalt mangel på overensstemmelse mellem synspunkterne i den offentlige debat og i befolkningen, at det må vække til eftertanke.

NOTER

1. H. Martensen: Af mit Levned. 3. Afdeling. 1883, s. 126-.
2. Joakim Larsen: Skolelovene af 1814 og deres Tilblivelse aktmæssigt fremstillet. 1914, s. 513.
3. Love og Anordninger. 1856, s. 541-. Loven af 8. marts 1856 åbnede desuden mulighed for tilskud til forældreoprettede skoler for den konfirmerede ungdom. Danske Kancelli havde tidligere i et cirkulære af 28. maj 1846 opfordret amtskoleinspektorerne til at honorere lærerne for aftenskolevirksomhed (Kongelige Reskripter og Resolutioner. 1846, s. 135-.)
4. Fyens Stiftstidende den 2. januar 1885. Der er klar overensstemmelse mellem Klaus Bernsts indlæg i debatten 1884-85, hvor han som medlem af Odense amtsråd afviser at yde tilskud til en fortsættelsesskole i Otterup, og hans udtalelser i 1920 som medlem af Den store Skolekommission.
5. Rigsdagstidende. 1869/70, sp. 6476-.
6. Bl.a. Socialisten den 27. januar 1872 og Berlingske Tidende den 9. oktober 1872.
7. Det danske Fiirklover. 1: N. F. S. Grundtvig: Smaaskrifter om den historiske Højskole. 1872, s. 33-.
8. Her efter Højskolebladet. 1910, sp. 1007- og sp. 1035-. Også højskoleforstander Ludvig Schrøder, Askov var lidt af en kætter på dette område. Han foreslog bl.a. inspireret af de erfaringer, der var gjort af »Smeden i Høve«, Johs. Vedel, at lade læringe undervise (Højskolebladet. 1880, sp. 461-). Siden samlede Ludvig Schrøder sine synspunkter i »Et Skoleprogram« (Nutidsspørgsmål, 1887) og i artiklen »Om gode Læresteder i Overgangsalderen« (Hjem og Skole, 1888, s. 31-).
9. Militært Tidsskrift. 1881, s. 259- og Berlingske Tidende den 11. og 12. november 1881. Jacob Ludvig Bang (1833-98) var sognepræst i Gødved. Kongen og Carlsbergfondet sendte ham på studierejse til Schweiz og Tyskland, hvor han studerede fortsættelsesundervisning. Denne rejse var grundlaget for hans senere artikler i Vor Ungdom 1884 og 1885. Bangs undersøgelsesmetoder blev senere kritiseret kraftigt. Se f.eks. Beretning om Danmarks Lærerforenings 3. almindelige Skolemøde. 1886, s. 43-.
10. Skoletidende. 1881, s. 310-. V. Th. Tejsen (1843-1923) var lærer i Nr. Næraa. Han udsendte bl.a. »Lys og Skygger i Skole og Folkeliv« 1909 og »Ungdomsvejledning« 1911. Chr. Vestergaard (1847-1910) var lærer i Hjaldstrup og fra 1888 førstelærer i Gentofte. Han blev senere lærebogsforfatter og redaktør af Søndagsbladet og Børnevennen. I Skoletidende, 1882, s. 595-, 609- og 641- gengives hans forslag.
11. Skoletidende. 1882, s. 599. R. J. Holm diskuterer senere forholdet mellem forskolen og fortsættelsesskolen (Skoletidende, 1884, s. 633-).
12. D. G. Monrad udsendte den 3. maj 1848 et cirkulære om oprettelse af amtsskoler

- for konfirmerede drenge. Planen blev imidlertid ikke realiseret (Kongelige Reskripter og Resolutioner. 1848, s. 97-).
13. Rigsdagstidende. 1872/73, Tillæg A, sp. 987-.
 14. Rigsdagstidende. 1877/78, Tillæg A, sp. 1653-.
 15. Rigsdagstidende. 1884/85, Tillæg A, sp. 1839-.
 16. Søren Ehlers: Efterskolens vej til offentlig anerkendelse. 1: Efterskolen 1879-1979. 1979, s. 4-.
 17. Udtalelser angaaende Fortsættelsesskoler m.m. fra Biskopperne og nogle Provster. 1893.
 18. Hjem og Skole. 1894, s. 76.
 19. Beretning om Danmarks Lærerforenings 4. almindelige Skolemøde. 1893, s. 213-. Chr. Vestergaard og Laurs Rasmussen talte forgæves fortsættelsesskolens sag, men Klaus Berntsen, den store folketaler, havde forsamlingen i sin hule hånd.
 20. Laurs Rasmussen til folketingsmand Harald Holm den 13. oktober 1893. Harald Holms arkiv. Rigsarkivet.
 21. Rigsdagstidende. 1893/94, Tillæg B, sp. 1301-.
 22. Rigsdagstidende. 1893/94, sp. 4150-, 4195- og 4260-.
 23. Referat i Friskolens Tidende. 1895, s. 65-.
 24. Friskolens Tidende. 1894, s. 97.
 25. Højskolebladet. 1903, sp. 73-.
 26. Rigsdagstidende. 1894/95, sp. 3335-.
 27. Skole og Hjem. 1895, s. 16. Aftenskolen på landet søgtes fortrinsvis af 14-17 årige. (Bodil K. Hansen: Skolen i landbosamfundet. 1977, s. 87-).
 28. Beretning om Danmarks Lærerforenings 5. almindelige Skolemøde. 1899, s. 95-.
 29. Svend Aage Hansen: Økonomisk vækst i Danmark. Bind 1: 1720-1914. 1972, s. 279.
 30. Beretning fra Det 8. nordiske Skolemøde. 1900, s. 61-.
 31. Citeret i Beretning om Danmarks Lærerforenings 10. Skolemøde. 1933, s. 118. Anders Jensen-Knudstrup (1848-1919) forlod Jelling Seminarium 1873. Efter nogle år som højskolelærer fik han i 1878 embede i Thorning sogn, hvor han viste sig som en initiativrig lærer af den grundtvigske retning. Hans politiske karriere udsprang vel af en årelang konflikt med sognepræsten om religionsundervisningens form og indhold (A. Ravnholt: Thorning Sogn i det 19. Aarhundrede. 1939, s. 141-).
 32. Rigsdagstidende. 1902/03, sp. 2079-.
 33. Rigsdagstidende. 1903/04, sp. 1118. Jensen-Knudstrup forestillede sig tilsyneladende et system som i de private fri- og efterskoler, hvor man lod enkelte børn i ældste klasse overgå til efterskolen sammen med de elever, der ikke længere var undervisningspligtige. På den måde blev friskolen treklasset.
 34. Hjem og Skole. 1906, s. 108-.
 35. Hjem og Skole. 1907/08, s. 441.
 36. Ellen Nørgaard i Årbog for dansk Skolehistorie. 1978, s. 105.
 37. Rigsdagstidende. 1903/04, sp. 1078-. Bemærk at målet her er skolekundskaber.
 38. Rigsdagstidende. 1903/04. Tillæg B, sp. 880 og 885-. Det socialdemokratiske ændringsforslag blev iøvrigt afvist af kultusminister J. C. Christensen med den

- begrundelse, at 1899-loven indeholdt bestemmelser, der sikrede en landkommune statstilskud, hvis den ønskede at udvikle sit skolevæsen bedre og fyldigere end sædvanligt (Rigsdagstidende. 1902/03, sp. 2187). Ministeren tilsluttede sig altså Jensen-Knudstrups fortolkning.
39. Rigsdagstidende. 1906/07. Tillæg A, sp. 3275- og 1907/08, sp. 5487-.
 40. Thorstein Balle & Søren Ehlers: Samvirke i fælles Interesse. Foreningen af frie Ungdoms- og Efterskoler. 1983, s. 10-.
 41. Nationaltidende den 6. og 11. august 1909. Aarhus Amtstidende den 6. august 1909. A. Müller var overlærer i Århus.
 42. Siden 1895 havde Georg Kerschensteiner som skoledirektør i München søgt at praktisere en dagundervisning, der var således tilrettelagt, at eleverne var i stand til at passe deres almindelige arbejde.
 43. Det første indlæg fra afholdsbevægelsen var vist nok fra Claus Johannsen (Folkeskolen, 1909, s. 400-) og fra kvindebevægelsen Magdalene Lauridsens forslag om »Kvindelig Værnepligt« (Sorø Amtstidende den 9. december 1909). I V. Th. Tejsens bog fra 1909 hævdede han, at opdragelsesmæssige, ikke kundskabsmæssige grunde talte for obligatorisk aftenskoleundervisning (Lys og Skygger i Skole og Folkeliv). Se også Thora Knudsen: Tvungen og eller frivillig Undervisning for enhver Kvinde i Husmoderens og Moderens Gerning, der gennemgår debatten om obligatorisk undervisning for kvinder.
 44. Husmandshjemmet. 1909, s. 539-. Jørgen Nielsen (1868-1914) var socialdemokrat. Fridlev Skrubbeltrang tillægger i Den danske Husmand, bind 11, s. 105 fejlagtigt K. M. Klausen disse udtalelser. K. M. Klausen talte under sendemandsmødet udelukkende om børneskolen.
 45. Folkeskolen. 1910, s. 61- og s. 83.
 46. Folkeskolen. 1910, s. 244 samt Demokraten den 4. juni 1910, Aarhus Stiftstidende den 3. juni 1910 og Århus Amtstidende den 4. juni 1910.
 47. Det 10. nordiske Skolemøde. 1910, s. 408-. Kolstrups plan opstod uafhængigt af A. M. Fogh (Husmandshjemmets tillæg, den 17. december 1911, s. 20).
 48. Ungdomsskolen. Årsskrift udgivet af Ungdomsskoleforeningen. 1916, s. 9-. Jensen-Knudstrup blev ikke genvalgt til folketinget 1909 og mistede derefter indflydelse.
 49. Notat. Kasse 897. Socialdemokratiets arkiv. Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.
 50. Berlingske Tidende den 9. januar 1911 og Folkeskolen. 1911, s. 36.
 51. Rigsdagstidende. 1910/11, sp. 3282-.
 52. Rigsdagstidende. 1910/11, sp. 3308-.
 53. I to bøger blev der fremført synspunkter på linie med A. M. Foghs, men forfatterne, der begge var lærere, ønskede ikke selvstændige fortsættelsesskoler, men en overbygning på folkeskolen (Jens Damgaard: Brændende Skolespørgsmål. 1910 og Karl Sørensen: En udvidet og forbedret Folkeskoleundervisning. 1911. Samme år etablerede Karl Sørensen en selvstændig fortsættelsesskole i Hostruphuse). Socialdemokraten Vilhelm Rasmussens synspunkter (i bogen Samfundsskolen. 1910) svarede stort set til husmandsbevægelsens. Efter en studierejse til Würtemberg fremførte V. Th. Tejsen flere argumenter for obligatorisk fortsættelsesundervisning (Ungdomsvejledning. 1911).

54. Højskolebladet. 1911, sp. 979-.
55. Ungdomsskolen. Årsskrift udgivet af Ungdomsskoleforeningen. 1916. s. 13-
Folkeskolen. 1912, s. 35- og s. 43-.
56. Rigsdagstidende. 1911/12, sp. 8498-.
57. Rigsdagstidende. 1911/12, sp. 8597-.
58. C.F.H.A. Graae (red.): Beretning til Rigsdagen fra Ministeriet for Kirke- og
Undervisningsvæsenet om Fortsættelsesundervisning i Danmark og enkelte Sta-
ter i Udlandet. 1913.
59. Højskolebladet. 1913, sp. 793-. Højskoleforstander Alfred Povlsen, Ryslinge var
1891-1916 og 1920-27 formand for Foreningen for Højskoler og Landbrugssko-
ler.
60. Rigsdagstidende. 1913/14, sp. 3941.
61. Love og Anordninger. Afd. B. 1914, s. 172-.
62. Årsskrift med Beretning om Virksomheden på Husholdningsseminariet Anker-
hus 1902-14. 1914, s. 58- og s. 75-. Folkeskolen. 1914, s. 425-. Husmandshjem-
met. 1914, s. 280. Magdalene Lauridsen (1873-1957) var en fremtrædende skik-
kelse indenfor husholdningsundervisningen i Danmark. Peter Dam (1853-1918)
havde tidligere været fri- og højskolelærer, redaktør og senest seminarlærer i
Nexø.
63. Folkeskolen. 1914, s. 419- og s. 490-.
64. Folkeskolen. 1914, s. 359- og s. 375-.
65. Husmandshjemmet. 1915, s. 152-.
66. Ungdomsskolen. Årsskrift udgivet af Ungdomsskoleforeningen. 1916, s. 23- og
Folkeskolen. 1915, s. 197. Jørgen Banke (1877-1953) blev 1920 konsulent ved
Statens Bibliotekstilsyn. Marius Vibæk (1873-1938) blev 1920 forstander for
Købmandsskolen.
67. Vor Ungdom. 1915, s. 458-.
68. Skoler for Ungdommen i Aaret 1915. 1919.
69. Folkeskolen. 1915, s. 432 og Folkeskolen. 1916, s. 419 og s. 451-.
70. Rigsdagstidende. 1916/17, sp. 3133-.
71. Folkeskolen. 1917, s. 182-.
72. Ungdomsskoleforeningens Årbog. 1918, s. 3-.
73. Rigsdagstidende. 1916/17, sp. 3453-. Lærer A. Sneum, Århus, senere folketings-
mand for Socialdemokratiet 1924-49, klagede til partiformanden Th. Stauning
over, at Ungdomsskoleforeningen fik lov at tegne billedet (Brev af 26. april 1917.
Kasse 897 i Socialdemokratiets arkiv. Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv).
74. Folkeskolen. 1917, s. 266.
75. Folkeskolen. 1917, s. 302-.
76. Rigsdagstidende. 1917/18, sp. 3329-. Højskolebladet. 1918, sp. 287.
77. Folkeskolen. 1918, s. 89, tilslutning s. 142, 241 og 280.
78. Højskolebladet. 1918, sp. 365- (Jens Byskov), sp. 517 (V. Brücker) og sp. 825-
(Thomas Bredsdorff).
79. Folkeskolen. 1918, s. 308-.
80. Højskolebladet. 1918, sp. 1146- og sp. 1157-. Jacob Appel var formand for
Foreningen for Højskoler og Landbrugsskoler 1916-20.
81. Rigsdagstidende. 1918/19, sp. 1264-.

82. Hjem og Skole. 1919, s. 17.
83. Folkeskolen. 1918, s. 149-. A. Kirkeskov var skoleinspektør i Nykøbing F. fra 1913. Formand for Ungdomsskoleforeningen 1920-27.
84. Folkeskolen. 1919, s. 37 og s. 66-.
85. Ungdomsskoleforeningens Årbog. 1920, s. 9-. Skoleinspektør P. Petersen, Hillerød (1859-1936) var foregangsmand indenfor håndværkerundervisningen. Han havde i Hillerød fået oprettet en håndværkerskole med dagundervisning, der fra 1910 kunne have boende elever (Højskolebladet. 1905, sp. 697, 1906, sp. 751 og 1910, sp. 1473).
86. Forhandlingerne i den i Henhold til Lov af 21. Februar 1919 nedsatte Skolekommission. 1920, s. 378- og s. 400-.
87. Trykt pressemeddelelse fra Ungdomsskoleforeningen. 1921. Det kongelige Biblioteks småtrykssamling.
88. Rigsdagstidende. 1920/21. sp. 4852- og sp. 4864-.
89. Thorstein Balle & Søren Ehlers: Samvirke i fælles Interesse. Foreningen af frie Ungdoms- og Efterskoler 1908-83. 1983, s. 27-.
90. Phillippe Ariès: L'Enfant et la vie familiale sous l'ancien regime. 1960.
91. Frank Musgrove: Youth and the Social Order. 1965, s. 33.
92. Svend Aage Hansen og Ingrid Henriksen: Sociale Brydninger 1914-39. Dansk Socialhistorie, bind 6. 1980, s. 71.
93. John R. Gillis: Youth and History. 1974, s. 98-, 140- og 166-.
94. I Danmark blev Hall introduceret af Edvard Lehmann, der fra 1913 holdt foredrag om overgangsalderens psykologi. Lehmann, der var professor i Lund, udsendte 1914 »Brytningstiden«.
95. Ministerialtidende. 1878, B, I, s. 812-.
96. Højskolebladet. 1913, sp. 1395-.
97. Rigsdagstidende. 1920/21, sp. 4864.
98. Som note 92, s. 15.
99. Som note 93, s. 115.
100. Som note 92, s. 38-. Arbejdstiden i industrien nedsattes pr. 1. januar 1920 til 8 timer dagligt.